

Гай-Нижник П.П.,

кандидат історичних наук,
докторант Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО БАНКУ У 1918 РОЦІ

Досліджується процес становлення та розвитку головної емісійної та центральної банківської установи в Україні під час існування Української Народної Республіки й Української Держави (Гетьманату) — Українського державного банку. Розглянуто його структуру, спосіб діяльності та внесок у розбудову української державності під час національно-визвольних змагань 1917—1921 років.

The author searches into the process of formation and development of the main emitter and central banking institution of Ukraine in the time of Ukrainian National Republic and the Ukrainian State (Hetmanate) — the Ukrainian State Bank; and also considers its structure, mode of activity and its contribution to the building up of Ukrainian statehood during the national-liberation struggle in 1917—1921.

Підвалинами фінансової політики кожної держави завжди були й лишаються банківські установи. Розвиток грошової системи, економіко-фінансова стабільність і незалежність держави сприяють збереженню і становленню центрального національного банку країни.

Із проголошенням Української Народної Республіки 29 вересня 1917 року Генеральний Секретаріат УНР у своїй Декларації заявив про намір розробити законопроект про створення Національного українського банку, (до якого мусять перейти всі справи Київської контори Державного банку та всіх його відділів на території України¹. 9 грудня 1917 року Мала Рада УНР ухвалила подібний законопроект, а 22 грудня Центральною Радою було прийнято закон про перетворення Київської контори Госбанку Росії на Український державний банк.

Утім, перейменування Київської контори імперського Госбанку на Український державний банк ще не означало його реального функціонування. За часів Центральної Ради та існування УНР не було затверджено Статуту Державного банку, не було ні основного, ані запасного фондів; не було запроваджено навіть центральної бухгалтерії, як і не налагоджено зв'язків із провінційними відділеннями, які існували автономно. Так, наприклад, Харківська й Одеська контори функціонували настільки самостійно, що центральне управління не могло затребувати від них повідомлень про балансові зведення. Не найкращим чином виглядав баланс і самої Київської контори Держбанку. Крім того, після встановлення в Україні більшовицької влади більшість банківських активів бу-

¹ Нова рада. — 1917. — 30 вересня.

ло або вивезено до Росії, або знищено. Таким чином, після визволення Києва і країни від більшовиків стан фінансових справ державних банківських контор був не найкращим. У їхньому розпорядженні загалом залишилося відсоткових державних паперів лише на 686 млн 332 тис. 899 крб; більшовики їх вивезли на 686 млн 549 тис. крб². Населення, яке мало на руках величезну грошову масу, не зберігало її у банківських установах. Подібна ситуація склалася і щодо Державного банку, якого практично не існувало. Ми не маємо змоги охарактеризувати й фінансовий стан Київської контори Держбанку за часів існування УНР у 1918 році через те, що навіть центральна його бухгалтерія не вела зведені баланси.

Після гетьманського перевороту (29 квітня 1918 року), одразу після створення уряду Ф. Лизогуба, новий міністр фінансів А. Ржепецький заявив газеті “Відродження” про те, що намагатиметься, зокрема, обновити банківський апарат у формі Державного і приватних банків³. За нової влади виконувачем обов’язків директора Державного банку залишався В.В. Ігнатович.

Володимир Вікторович Ігнатович народився 1883 року. Був членом “Старої громади” в Києві ще у XIX ст., а з 1901 року повернувся працювати до Київського відділення Госбанку і залишався одночасно касиром “Старої громади” аж до її ліквідації. Є. Чикаленко характеризував його як “фінансиста” і “широкого українця”⁴. У свою чергу, Д. Белінг на слідстві в ОГПУ свідчив, що В.В. Ігнатович був членом масонської ложі “Заря” у Києві, до якої також належали такі відомі діячі, як барон Штейнгель, Корчак-Чепурківський, Вагнер, Чехович, Єфремов⁵. У березні 1917 року В. Ігнатовича було запрошено працювати до спеціальної підкомісії Шкільної комісії Миської ради Києва, яка мала розробити план запровадження української мови в школах міста. У грудні того ж року він став членом-засновником Української федеративно-демократичної партії. За Гетьманату 1918 року перебував на посаді виконувача обов’язків, а згодом і директора Українського державного банку. Після закінчення громадянської війни залишився у Києві, де й помер 1928 року. Був одружений з панною Хорунжинською, сестрою І. Франка⁶.

За Гетьманату створювати Український державний банк довелося, по суті, заново. Одночасно з діяльністю з вироблення повного юридично-фінансового забезпечення головного банківського закладу країни вживалися й заходи щодо відновлення зв’язку з конторами та відділеннями, налагодження центральної бух-

² Немановъ Л.М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 — 4 февраля 1919 г.). — К., 1919. — С. 107.

³ Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923 роки. Т. 2. — Ужгород, 1930. — С. 272.

⁴ Гнатишак М. Державні гроші України 1917—1920 років. — Клівленд, 1974. — С. 179.

⁵ Белінг Д. “Я був учасником масонської ложі в Києві...” // Генеза. — 1997. — № 1. — С. 144—145.

⁶ Гнатишак М. Державні гроші України 1917—1920 років. — Клівленд, 1974. — С. 179.

галтерії, призначення службовців тощо. Підготовча робота тривала до початку серпня 1918 року.

6 серпня 1918 року було затверджено Закон про встановлення розпису платні службовцям у конторах і відділах Державного банку, який набрав чинності з 1 червня 1918 року. Відтоді “видачу добових та процентових додаткових грошей було припинено”⁷. Офіційно ж Державний банк було засновано 10 серпня 1918 року, коли Гетьманом Павлом Скоропадським було підписано Закон про затвердження Статуту Українського державного банку і асигнування коштів до його основного капіталу⁸. У пункті 3 закону зокрема йшлося: “Відпустити з коштів Державної Скарбниці 100.000.000 крб. на утворення основного капіталу Державного Банку з проведенням цього видатку по обрахунку Кредитової Канцелярії на 1918 рік по Відділі Надзвичайних Видатків”⁹.

23 серпня 1918 року Гетьман наказом за № 4 ухвалив доповідну міністра фінансів, згідно з якою з 1 червня 1918 року товаришем директора Державного банку призначався М. Костецький, а управителем його Київської контори — В. Ігнатович¹⁰. Банк мав три контори — Київську, Одеську та Харківську — і 21 відділення¹¹.

Призначення й завдання, покладені на Держбанк, визначав 1-й пункт розділу № 1 загальних постанов його Статуту, в якому, зокрема, зазначалося: “Державний Банк має на меті полегшення грошового обороту, допомогу шляхом короткострочного кредиту державному торгу і промисловості і сільському господарству на Україні, а також безпеку грошової маси”¹².

Запасний капітал Державного банку становив 10 млн крб, для покриття якого щорічно мало відраховуватися 5 % із чистих прибутків Державного банку. Запасний капітал призначався виключно на покриття збитків Банку. У разі, якби він зменшився через відрахування з нього тих збитків, то його поповнювали новим відрахуванням у розмірі 5 % із прибутків. Збитки, що не могли бути покриті запасним капіталом, мали покриватися за рахунок основного фонду, який, у свою чергу, поповнювався з коштів Державної скарбниці. Основний і запасний капітали, а також суми внесків від приватних осіб та установ, як і депозити Державної скарбниці, не могли використовуватися на загальні державні видатки. У прибуток скарбу зараховувався чистий прибуток Банку, крім відрахувань до основного й запасного капіталів. До скарбу не зараховувалися також щорічні відрахування з чистого прибутку у розмірі до 15 % для розподілу цієї суми (на роз-

⁷ Статут Українського Державного Банку. — К.: Державний Вістник, 1918. — С. 13.

⁸ Державний Вістник. — 1918. — 17 серпня.

⁹ Там само.

¹⁰ Державний Вістник. — 1918. — 10 вересня.

¹¹ Немановъ Л.М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 — 4 февраля 1919 г.). — К., 1919. — С. 132—133.

¹² Статут Українського Державного Банку. — К.: Державний Вістник, 1918. — С. 5.

суд міністра фінансів) між службовцями понад призначене їм утримання. Водночас ці відрахування не повинні були перевищувати 20 % від загальної суми утримання службовців. До скарбу не переказувалися також відрахування з чистого прибутку, обсяг яких мав надаватися у пенсійну касу, створену при Державному банку¹³.

Офіційно Державний банк підпорядковувався міністрові фінансів, а директор здійснював безпосереднє керівництво його діяльністю. Крім того, він доручав провадження, за його вказівками, операцій із золотом та відсотковими паперами, а також окремих операцій за рахунок Державної скарбниці чи різних відомств і установ. Загальне ж управління Державним банком доручалося Раді Держбанку та його директорові. При Раді Держбанку, під безпосереднім керівництвом його директора, існували: 1) відділ кредитових білетів; 2) відділ місцевих інституцій; 3) центральна бухгалтерія; 4) центральна канцелярія. Директор Банку водночас очолював його Раду, яка складалася з директора Кредитової канцелярії, члена від Державного контролю, члена від Міністерства торгу і промисловості та трьох представників від Міністерства фінансів, яких затверджував Гетьман за поданням міністра фінансів, а також члена від кооперації, члена від київського Біржового комітету, двох членів від Союзу промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України (Протофісу) та одного — від Крайового союзу хліборобів-землевласників, які обиралися громадськими організаціями терміном на 2 роки. За розпорядженням міністра фінансів до Ради могли також запрошуватися представники відповідних відомств, справи яких розглядалися. Голові Ради Державного банку було дозволено на власний розсуд, за потреби, запросити відповідальних осіб на засідання з правом дорадчого голося¹⁴. Засідання Ради відбувалося не рідше як двічі протягом місяця¹⁵.

Директорові Державного банку належала виконавча влада у справах, які не були доручені місцевим інституціям Банку, а розпорядча сягала повноважень, яких не мали міністр і Рада Держбанку. Зокрема, до обов'язків директора Державного банку входило: 1) загальне керівництво Банком і нагляд за доладністю ведення справ, за виконанням умов Статуту і наказу Банку, а також за цілісністю всіх його кас і коштовностей; 2) відносини і листування від імені Банку; 3) розпорядження, які стосувалися службовців банку; 4) призначення ревізій і відряджень службовців у службових справах; 5) оперування витратами з правом переміщувати кредити в межах, зазначених при затвердженні щорічного обрахунку; 6) складання і подача до належних інстанцій річного обрахунку і подання справ Банку; 7) управління, згідно з вказівками міністра фінансів, операціями, що доручаються Банкові за рахунок Державної скарбниці, а також

¹³ Статут Українського Державного Банку. — К.: Державний Вістник, 1918. — С. 7—8.

¹⁴ Там само. — С. 8—9.

¹⁵ Там само. — С. 10.

операціями із золотом та відсотковими паперами, які належали Банкові й ощадкасам; 8) завідування окремими операціями, які включаються в обов'язки Банку, на доручення міністра фінансів, з позиками, конверсіями тощо. Директора Державного банку призначав Гетьман за поданням міністра фінансів. Таким само чином призначався товариш директора та управитель його Київської контори¹⁶. Серед інституцій, які належали до центрального керівництва, були, зокрема, “виділ” кредитових білетів, “виділ” місцевих інституцій, центральна бухгалтерія і центральна канцелярія. При “виділі” місцевих інституцій існували окрема інспекція та правнича частина, а також працював юристконсульт, якому, за потреби, могли б доручити завідувати правничою частиною.

Керівна частина Державного банку поділялася на посадові класифікації окремим Тимчасовим нормальним розписом окладів утримання і клас посад службовців у Центральному управлінні Українського державного банку, який свідчив ще й про рівень розрядів банківських працівників. Посада директора Державного банку, наприклад, відповідала IV класові і II пенсійному розрядові, але розмір пенсійного утримання директора не був фіксованим, а призначався урядом. IV класові і II пенсійному розрядові відповідали й посади членів Ради Банку, котрі були призначені від Міністерства фінансів. Розмір їхнього річного утримання становив по 12 тис. крб. Воднораз у Розписі зазначалося, що члени Ради від Міністерства фінансів, Державного контролю та Міністерства торгу і промисловості, які мають ще одну штатну посаду з певним утриманням, одержують із посадою члена Ради Державного банку додатково ще по 3 тис. крб на рік, на відміну від виборних членів Ради, які платні не отримували. V класові і III розрядові відповідали посади: товариша директора Державного банку з 15 тис. крб річних, директорів “виділів” та інспекторів, кожний з яких отримував за рік 11 тис. крб, та ін. До найнижчого, X класу і VII розряду належали посади канцелярського урядовця II та III рангу (із зарплатнею, відповідно, у 3 тис. 900 та 3 тис. 600 крб на рік) та практиканта із річною ставкою у 1 тис. 800 карбованців¹⁷.

Ставки решти банківських працівників визначав Закон про встановлення розпису платні службовцям у конторах і відділах Державного банку від 6 серпня 1918 р. Закон набував чинності з 1 червня 1918 року. У доданому до нього Розписі платні службовцям контор Державного банку працівники Київської контори були виокремлені у штатну підбірку як більш високооплачувані, на відміну від працівників інших контор – Харківської та Одеської. Місцеві відділи Державного банку поділялися на три розряди залежно від класифікації місцевості, що, у свою чергу, впливало на розміри зарплатні працівників¹⁸.

¹⁶ Статут Українського Державного Банку. — К.: Державний Вістник, 1918. — С. 10.

¹⁷ Там само. — С. 12.

¹⁸ Там само. — С. 13—15.

Державний банк був одночасно як емісійним і депозитним банком банків, так і державного короткотермінового кредиту, мав право приймати внески і надавати позики квазідержавним та іншим комерційним закладам та банкам*. Офіційно він розпочав роботу 2 вересня 1918 року¹⁹. Утім, Державний банк почав здійснювати активну діяльність ще до свого офіційного відкриття та офіційного заснування, і не лише випускаючи кредитові білети, що свідчить про початок його повноцінного функціонування за Гетьманату.

Це засвідчують баланси Державного банку та його відділів (включно зі скарбницями). Активні операції Держбанку поступово зростають. Так, з 1 липня по 23 листопада 1918 року розміри коштів у касі Державного банку зросли зі 126 млн 732 тис. до 751 млн 967 тис. крб, облік векселів збільшився майже вдвічі (з 332 млн 887 тис. до 652 млн 446 тис. крб), позики скарбниці під торговельні операції збільшилися з 619 млн 966 тис. до 1 млрд 129 млн 359 тис. крб, зросли, хоча й неістотно, спеціальні позики, а саме на 8 млн крб, включно зі спеціальними позиками установам дрібного кредиту (з 12 млн 160 тис. до 20 млн 098 тис. крб), банківські суми за кордоном з 53 млн 400 тис. крб (станом на 23 вересня) протягом двох місяців зросли до 257 млн 352 тис. крб, іноземних банкнотів з 1 липня по 23 листопада (без даних за жовтень) збільшилося з 13 млн 308 тис. до 44 млн 235 тис. крб. Відсоткових паперів, що належали Державному банку та яких було на 24 млн 408 тис., стало на 1 млрд 037 млн 392 тис. крб, а поточний рахунок Державної скарбниці зріс від 470 млн 696 тис. до 719 млн 166 тис. карбованців²⁰.

З 1 липня по 23 листопада 1918 року сума випуску кредитових білетів Державним банком збільшилася з 409 млн 519 тис. до 2 млрд 528 млн 038 тис. крб, строкових внесків було зроблено (станом на 23 листопада 1918 року) на 14 млн 456 тис. крб, а безстрокових — на 8 млн 457 тис. крб (станом на 1 липня 1918 року — 2 млн 862 тис. крб). Зросли поточні рахунки державних і громадських установ — з 237 млн 562 тис. до 400 млн 276 тис. крб, приватних кредитових установ — з 208 млн 678 тис. до 354 млн 173 тис. крб, відсоткові (тобто рахунки приватних осіб) — з 162 млн 069 тис. до 204 млн 099 тис. крб; зменшилися рахунки ощадних кас (з 15 млн 353 тис. до 2 млн 258 тис. крб). Ось, скажімо, як змінювалися поточні рахунки приватних кредитових установ по всіх відділах Державного банку з вересня 1918 року: 1 вересня — 203 млн 081 тис. крб, 23 вересня — 249 млн 857 тис. крб, 1 жовтня — 295 млн 851 тис. крб, 1 листопада — 325 млн 944 тис.

* Квазідержавні банки — банки, що є приватними за формою власності, але підзвітні державі; комерційні банки — фірми та установи, що мають дозвіл від уряду на ведення банківських операцій.

¹⁹ *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. — К.: Український письменник, 1993. — С. 151.

²⁰ *Немановь Л.М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 — 4 февраля 1919 г.). — К., 1919. — С. 129.

крб, 23 листопада — 354 млн 173 тис. крб²¹. Наведені факти свідчать про повільне, проте неухильне зростання активної діяльності Державного банку і приватних кредитових установ, що, у свою чергу, віддзеркалює поступову стабілізацію економічної ситуації в країні, відродження фінансового життя і виникнення довіри до уряду Гетьмана.

Державний банк планував активну співпрацю і з українською кооперацією. Вже на першому засіданні Ради Банку, яке відбулося 11 жовтня 1918 року, з числа її членів було обрано комісію, якій було доручено терміново виробити основні постанови щодо кредитування Державним банком кооперативних кредитових установ. До складу комісії увійшли помічник міністра торгу та промисловості й відомий кооперативний діяч С. Бородаєвський (голова), виконувач обов'язків директора Державного банку В. Ігнатович, управитель державних ощадних кас К. Білінівський, а також представник до Ради Держбанку від землевласників Б. Григоренко. Вже після трьох засідань комісією було вироблено основні постанови з кредитування Державним банком кооперації, які було затверджено Радою Банку з незначними поправками.

Ці постанови зводилися до таких правил: “Державний Банк кредитує кооперацію через посередництво союзів і — лише як виїмок з тої засади — окремі кооперативи, якщо вони належать до ревізійного союзу”²². Таке рішення було ухвалене тому, що склалася ситуація, за якої, з одного боку, кредитову кооперацію України утворювала велика кількість дрібних позичково-ощадних товариств, а з другого — майже вся вона була об'єднана в економічні спілки. Саме тому й Державному банку було б обтяжливо обслуговувати окремо численні кооперативи, та й потреби у цьому практично не було. Продуктивніше як для Державного банку, так і для самого кооперативного руху, було сконцентрувати державну допомогу саме на кооперативних спілках. Щодо тих кооперативів, які не були складовими економічних союзів, “то для заховання (збереження — *прим. автора*) права користуватися кредитом в Державнім Банку вони повинні вступити до ревізійного союзу і тим звільнити Державний Банк від безпосереднього догляду за їхньою діяльністю. Ті товариства, що не захочуть належати ані до економічного, ані до ревізійного союзу, або, противно, яких ті союзи не захочуть прийняти, позбавлені будуть помочи Державного Банку”²³. Крім того, Держбанк зобов'язався надавати кооперації короткотермінові (до 12 місяців) позики. При цьому зазначалося, що у комісії розглядалося питання і про довготермінові позики кооперативам і що було визнано необхідність створення додаткових

²¹ Туган-Барановський М. Грошова криза української кооперації // Українська кооперація. — 1918. — Кн. 4. — Жовтень. — С. 5; Немановъ Л.М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 — 4 февраля 1919 г.). — К., 1919. — С. 130.

²² Державний Банк і кооперація // Українська кооперація. — 1918. — Кн. 4. — Жовтень. — С. 125—127.

²³ Там само.

умов для надання таких кредитів із коштів Державної скарбниці та державних ощадних кас.

Щодо короткотермінових позик кооперативам, то їхня відсоткова норма для спілок мала бути на 0,5 % нижчою від норми для окремих товариств, але спілки, користуючись кредитом Державного банку, мали право збирати з членів, яких, у свою чергу, вони кредитували, від тих коштів не більш як 0,5 % на свою користь. Для забезпечення кредитів спілки видавали Державному банку соло-векселі своїх членів із бланковим написом спілок. Кредит першого ступеня для спілок складався з двох частин — так званої посередницької та особистої. Першу частину такого кредиту становила загальна сума векселедавчих позик, які Банк надавав усім товариствам, що належали до спілки, а “особистий” кредит визначався виключно кредиторськими можливостями самої спілки, і розмір його (не вище ніж 20 % позик, що спілки виділяли своїм членам) залежав від тих операцій, які провадила спілка одночасно із фінансуванням своїх членів. Видача союзам кредитів другого і вищого ступенів не обмежувалася певними нормами і залежала лише від умов діяльності кожної спілки. Нагляд із боку Державного банку за використанням позик здійснювався спільно з інструкторами спілок шляхом ревізій (у вигляді всебічного розслідування закономірностей і цілісності операцій певної інституції) спілок, а подеколи — окремих товариств. Державний банк і спілка мали повідомляти один одного про планування перевірки кожного союзу, а відсутність однієї зі сторін не передбачала затримки ревізії. Ревізія обмежувалася лише констатацією фактів і не могла давати адміністрації вказівок²⁴. Кредитова кооперація в Україні 1918 року набула широкого розвитку. Приміром, з 253 кооперативних спілок, що тоді існували, 43 були кредитовими, основний капітал яких становив 8 млн 500 тис. крб, а балансова сума — понад 185 млн 500 тис. карбованців²⁵.

Заснування Державного банку було вагомим здобутком Гетьманату. Державний банк відіграв важливу роль у розбудові національної банківської та фінансової системи. У рефераті-аналізі урядової політики Кабінету Міністрів Ф. Лизогуба 1918 року з цього приводу зазначалося, що Державний банк був державною кредитовою установою, яка за своєю структурою відповідала рівневі економічного розвитку Української Держави.

²⁴ Державний Банк і кооперація // Українська кооперація. — 1918. — Кн. 4. — Жовтень. — С. 125—127.

²⁵ Енциклопедія Українознавства: В 3 т. Т. 3. — К., 1995. — С. 1113—1114.